

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΘΑΣΟΥ

**Γιώργος Καβάζης - Μαρία Παπαλαζάρου -
Δημήτριος Έλληνας**

Η Παναγία είναι ένα παραδοσιακό χωριό της Θάσου με πλούσια αλλά και άγνωστη σε πολλές πτυχές της ιστορία. Το παλιό όνομα του χωριού μέχρι τα εχθραία του νέου ναού στο όνομα της Κοίμησης της Θεοτόκου είναι Αναστάσιο. Η ονομασία τόσο του παλιού χωριού όσο και του νεότερου από το όνομα της ομώνυμης εκκλησίας του, δείχνει την έντονη θρησκευτικότητα των κατοίκων του χωριού. Αυτό το δηλώνουν και τα 11 ξωκλήσια του χωριού, τα οποία κτίστηκαν σε αγροκτήματα των κατοίκων του από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους, οι οποίοι και αναλάμβαναν τη συντήρησή τους.

Η ιστορία λοιπόν της εκκλησίας του χωριού με ρίζες στον 18ο αιώνα αλλά και η διερεύνηση της ιστορίας της προηγούμενης εκκλησίας, που ίσως να ανάγεται σε βυζαντινές εποχές, αποτελεί αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας μας. Η εργασία βασίστηκε στην υπάρχουσα βιβλιογραφία τόσο ιστορική όσο και καλλιτεχνική, στις εντοιχισμένες επιγραφές που υπάρχουν στην εκκλησία, καθώς και σε διάφορα έγγραφα και προφορικές διηγήσεις. Εδώ πρέπει να τονίσουμε πως ναι μεν αναφέρουμε με κάποια επιφύλαξη τις προφορικές διηγήσεις (και κυρίως εκείνες που δεν κατέστη δυνατόν να διασταυρωθούν με τα πραγματικά ιστορικά γεγονότα), όμως κρίναμε πως δεν έπρεπε να τις αποσιωπήσουμε και να τις ριζούμε στη λήθη του χρόνου, διότι πιστεύουμε ότι μπορούν και αυτές να αποτελέσουν στοιχεία προς μελέτη. Σίγουρα υπάρχουν πολλά πράγματα ακόμα να ερευνηθούν. Με την εργασία μας αυτή δεν κλείνουμε το θέμα της εκκλησίας της Παναγίας αλλά κάνουμε μια αρχή για παραπέρα έρευνα.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Πολλά πράγματα γύρω από την ιστορία της εκκλησίας είναι, όπως προ-

αναφέραμε, άμεσα συνδεδεμένα με την ιστορία του χωριού, που σε πολλά παραμένει άγνωστη κυρίως για τα χρόνια μετά την άλωση μέχρι και τα τέλη του 17ου αιώνα. Αυτό οφείλεται στην καταστροφή σημαντικών αρχείων την περίοδο κυρίως της βουλγαρικής κατοχής, αλλά και σε περιόδους που σημαντικά ντοκουμέντα για την ιστορία της Θάσου θεωρούνταν άχρηστα χαρτιά ή αντικείμενα. Κατά συνέπεια μέσα από την ιστορία του χωριού μας, όπως αυτή παρουσιάζεται στις ιστορικές πηγές που αναφέρονται γενικότερα στη Θάσο, θα ψάξουμε και την ιστορία της εκκλησίας της Παναγίας της Θάσου, μια και, όπως είπαμε, η ιστορία της εκκλησίας και του χωριού είναι αλληλένδετες.

Την πρώτη πληροφορία που έχουμε για το παλιό χωριό είναι από το έργο του Π. Αξιώτη, ο οποίος στο βιβλίο του «Η Θάσος» αναφέρει ότι το 1353 ο Γενοιάτης Φραγκίσκος Κατελούζος βοήθησε τον Ιωάννη Παλαιολόγο στον εναντίον του Ματθαίου Καντακουζηνού πόλεμο και έλαβε σαν αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες του τη Θάσο, όπου μεταξύ άλλων πόλεων κατείχε και το Αναστάσιο, δηλ. τη σημερινή Παναγία. Η δεύτερη αναφορά για το παλιό Αναστάσιο βρίσκεται στο οδοιπορικό του περιηγητή Κυριάκου Αγκωνίτη, ο οποίος το επισκέπτεται το 1444-45 και το αναφέρει σαν Anastasium.

Μ' αυτό το όνομα είναι γνωστό το προηγούμενο χωριό. Ένα χωριό, όπως είπαμε, βυζαντινό, που πιθανώς χρωστούσε το όνομά του στην τότε εκκλησία της Αναστάσεως. Άλλωστε και τα επώνυμα που αναφέρει ο κ. Βακαλόπουλος ότι ανάγουν τις ρίζες του σε βυζαντινά όπως Λάσκαρης, Λασκαρίδης, Φώκας (αντί Φωκάς), Κομνηνός, Σκληρός, Μεθόδιος καθώς και τα ονόματα Δούκας, Αύγουστος, Λασκαρίνα, Λουβουλίνα είναι από τα πιο συνηθισμένα του χωριού και δηλώνουν τη βυζαντινή προέλευσή του.

Μετά την άλωση, όπως μας πληροφορεί και πάλι ο κ. Βακαλόπουλος, πολλοί πρόσφυγες κατέφυγαν στη Θάσο. Πρέπει να πιθανολογήσουμε ότι πρόσφυγες από την Πόλη ήρθαν κι εγκαταστάθηκαν και στο Αναστάσιο. Στα κειμήλια του ναού υπάρχει και το ασπροκόκκινο λάβαρο των σταυροφόρων του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου, που προφανώς έφερε μαζί του κάποιος πρόσφυγας. Αυτό φυσικά δεν είναι σαφώς αποδειγμένο. Η Θάσος το 1455 περιήλθε στην κατοχή του σουλτάνου Μεχμέτ Β' αλλά το 1457 ανακαταλήφθηκε από τους σταυροφόρους. Δεν αποκλείεται λοιπόν το ασπροκόκκινο λάβαρο να ανήκει σ' αυτούς ή και στους Κατελούζους που κατέλαβαν τη Θάσο το 1353.

Σ' ένα από τα πολλά ξωκλήσια του χωριού, στο ξωκλήσι του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου, που βρίσκεται λίγο πιο κάτω από το χωριό, υπάρχει μια ανάγλυφη στήλη —μάλλον επιτύμβια— στο κάτω μέρος της οποίας διαβάζουμε: «Ολυμπιάδι προσφιλή χαίρε». Η ανάγλυφη αυτή στήλη είναι πολύ πιθανόν

να μεταφέρθηκε από κάπου αλλού —ίσως από την αρχαία πόλη της Θάσου— όμως σαν πιο πιθανή εκδοχή θα θεωρήσουμε ότι αυτή βρέθηκε κάπου κοντά στο εκκλησάκι. Κι αυτό, διότι μεταφορά τμημάτων αρχαίων ναών έχουμε στις περιπτώσεις που αυτά πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σαν δομικά υλικά. Η στήλη αυτή δεν εξυπηρετούσε καμιά οικοδομική ανάγκη ή δραστηριότητα και επομένως πρέπει να ερευνηθεί η περίπτωση ύπαρξης βυζαντινού ναού ή κοιμητηρίου στην περιοχή της Παναγίας. Η ύπαρξη του βυζαντινού Αναστάσιου είναι λοιπόν αναμφισβήτητη και η αδιάλειπτη συνέχειά του είναι το χωριό Παναγία.

Δε θα επεκταθούμε περισσότερο στην ιστορία του χωριού, αφού δεν είναι αυτό το θέμα μας, και θέλαμε μόνο να δώσουμε μια συνοπτική αναφορά στο χρονικό πλαίσιο της ιστορίας της εκκλησίας μας.

Πότε λοιπόν χτίστηκε η εκκλησία; Η ακριβής ημερομηνία δεν είναι γνωστή. Αν όμως κρίνουμε από το γεγονός ότι το χωριό πήρε το όνομά του από την εκκλησία του, τότε θα πρέπει να είναι πολύ προγενέστερη από το 1821. Κι αυτό γιατί το χωριό το συναντάμε με το όνομα Παναγία σε χάρτη του Άτλαντα του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος του φιλέλληνα Πετρώφ στην περίοδο 1821-1828. Αλλά και μέσα στο μουσείο της εκκλησίας, στο εσωτερικό μέρος του εξώφυλλου ενός εκκλησιαστικού χειρόγραφου βιβλίου διαβάζουμε: «*Το παρόν βιβλίον, η ακολουθία του Αγίου Στυλιανού και του Αγίου Μοδέστου, εγράφη εν έτει 1817 Οκτωβρίου, δι' επιμελείας του παροσιωτάτου κυρίου (...) κυρ Ανδρέα από την σκήτην του Αγίου Δημητρίου, δι' εξόδων του τιμιωτάτου κυρίου Χατζή Γιαξή και των λοιπών Χριστιανών και αφιερώθη εις την εκκλησίαν της Παναγίας εις ψυχικής τους ωφέλειαν και μηδείς αποξενώσει αυτό από την εκκλησίαν της Παναγίας*».

Η εκκλησία, όπως αναφέρει η παράδοση, εγκαινιάστηκε από το μητροπολίτη Άνθιμο. Ποιον Άνθιμο όμως; Αν πρόκειται για το μητροπολίτη Φιλίππων Άνθιμο, τότε πρέπει να εγκαινιάστηκε πριν το 1715, ημερομηνία που πέθανε ο παραπάνω μητροπολίτης. Με ποια δικαιοδοσία όμως εγκαινίασε ο Φιλίππων Άνθιμος ναό που υπαγόταν διοικητικά σε άλλη μητρόπολη; Πρέπει επομένως να δούμε με κάποια επιφύλαξη αυτή την εκδοχή, την οποία μάλλον και θα αποκλείσουμε, διότι πουθενά δεν αναφέρεται ανάμιξη της μητρόπολης Φιλίππων και Δράμας στα εκκλησιαστικά πράγματα της Θάσου. Θα πρέπει επομένως να είναι κάποιος μεταξύ του βοηθού επισκόπου Μαρώνας Άνθιμου, ο οποίος το 1831 ανέλαβε τη διοίκηση της μητρόπολης της Μαρώνας μαζί με τη Θάσο, και του Αναστασιουπόλεως Άνθιμου, του οποίου όμως η δικαιοδοσία και η δράση στη Θάσο δεν είναι απολύτως εξακριβωμένες. Εκτός κι αν η πληροφορία ελεγχθεί σαν ανακριβής και η εκκλησία δεν εγκαινιάστηκε από επίσκοπο ή μητροπολίτη Άνθιμο.

Σίγουρα η σημερινή εκκλησία δεν αντικατέστησε την εκκλησία του Αναστασίου. Αφού το χωριό οφείλει το όνομά του στην εκκλησία του, τότε η πρώτη εκκλησία στο όνομα της Παναγίας πρέπει να κτίστηκε πριν το 1800 για τους λόγους που αναφέραμε και πιο πάνω. Προφανώς το 18ο αιώνα είχε κτιστεί η εκκλησία της Κοίμησης, η οποία αντικατέστησε την εκκλησία του Αναστασίου· ήταν όμως μικρότερη από τη σημερινή. Τότε πρέπει να έγινε και η αλλαγή του ονόματος του χωριού από Αναστάσιο σε Παναγία. Απ' αυτή την εκκλησία μάλλον είναι και οι μέχρι σήμερα σωζόμενες εικόνες της Κοίμησης της Θεοτόκου με ημερομηνία 1758 αλλά και της Παναγίας της Πάντοβλεπούσας που, ναι μεν έχει χαραγμένη στο ασημένιο κάλυμμά της την ημερομηνία 1814, όμως η αγιογραφία πρέπει να είναι σύγχρονη με την εικόνα της Κοίμησης, δηλ. το 1758.

Κατά τον 18ο αιώνα ο φόβος των πειρατικών επιδρομών αναγκάζει τους κατοίκους της αρχαίας πόλης της Θάσου (σημερινός Λιμένας) να φύγουν προς το εσωτερικό του νησιού και συγκεκριμένα στο κοντινότερο χωριό, που ήταν η Παναγία. Όταν το 1770 εμφανίζεται ο ρωσικός στόλος στο Λιμένα, τότε έφυγαν τρομαγμένοι στην Παναγία και οι υπόλοιποι κάτοικοι του Λιμένα. Πάρατηρείται έτσι μια αύξηση του πληθυσμού του χωριού, που δημιουργεί αναπόφευκτα την ανάγκη για μεγαλύτερη εκκλησία. Στην εντοιχισμένη επιγραφή που υπάρχει δεξιά στην είσοδο του περιβόλου αναφέρεται η ημερομηνία 1831 και οι πρώτοι κτήτορες της ήταν ο Χατζή Κωνσταντής (ο 4ος μπας τσορμπατζής (προεστός) της Θάσου και πρώτος της Παναγίας), ο Σωτήριος Αυγουστής και ο Αυγερινός. Αυτή την ημερομηνία πρέπει να αρχίζουν τα έργα ανακατασκευής της εκκλησίας. Καλούνται γι' αυτό το σκοπό Καστοριανοί τεχνίτες, οι οποίοι, άριστοι γνώστες της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, αρχίζουν την κατασκευή του ναού. Σύμφωνα με προφορικές παραδόσεις τα πρώτα χρήματα δίνονται από τους προαναφερόμενους προύχοντες του χωριού και κυρίως από τον Χατζή Κωνσταντή, ο οποίος πάλι σύμφωνα με παραδόσεις κατέθεσε για το σκοπό αυτό 500 λίρες. Ίσως γι' αυτό και υπάρχει η εντοιχισμένη επιτύμβια πλάκα του στον περίβολο της εκκλησίας. Τα χρήματα όμως δεν επαρκούν για την αποπεράτωση του επιβλητικού για το μέγεθός του ναού κι έτσι ζητείται η βοήθεια της μοναστηριακής κοινότητας του Αγίου Όρους. Άλλωστε υπήρχε μια άρρηκτη σχέση ανάμεσα στο Άγιο Όρος και στη Θάσο σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Απ' ό,τι λέγεται μόνο η μονή Βατοπεδίου βοήθησε οικονομικά. Αυτό ήταν απόλυτα φυσιολογικό, αφού ήταν και η πιο εύρωστη οικονομικά μονή. Αντίθετα η μονή Ιβήρων δεν μπόρεσε προφανώς να ανταποκριθεί, επειδή αντιμετώπιζε δυσκολίες λόγω της καταστροφής που έπαθε από την πυρκαγιά του 1865. Έτσι η εκκλησία μένει ημιτελής ως προς το ύψος της. Αυτό μπορούμε να το δούμε αν ανεβούμε στο γυναικω-

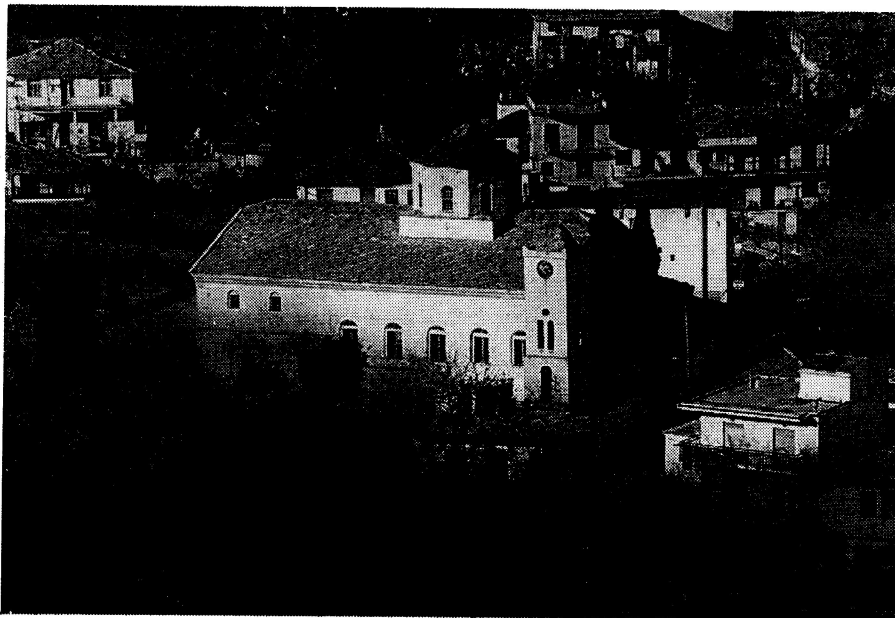
νίτη όπου υπάρχουν οριζόντια σίδερα που προορίζονταν για την επιπλέον ανύψωση του ναού. Τα σίδερα αυτά συνδέουν μεταξύ τους τις κολόνες του ναού, αλλά βρίσκονται σε τέτοιο ύψος που να εμποδίζουν ουσιαστικά την κίνηση πάνω στο γυναικωνίτη. Αυτό και μόνο μπορεί να μας βεβαιώσει ότι ο ναός δεν αποπερατώθηκε, τουλάχιστον όπως είχε σχεδιαστεί.

Το 1881 τελειώνει το νέο ξυλόγλυπτο τέμπλο του, που φιλοτεχνήθηκε, όπως θα δούμε παρακάτω, από Βολιώτες τεχνίτες. Από τότε και μέχρι σήμερα γίνονται βελτιώσεις εξωραϊσμού του ναού, κυρίως από χορηγίες επιφανών πολιτών του χωριού. Φυσικά όλες οι βελτιώσεις που έγιναν δε νομίζουμε ότι καλύπτει την αισθητική του ναού. Και αναφερόμαστε κυρίως στα εξωτερικά επιχρίσματα του ναού, με τα οποία καλύφθηκε μέρος του εξωτερικού τοίχου, και μάλιστα ακανόνιστα, αλλού στο πάνω κι αλλού στο κάτω μέρος. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να καλυφθούν οι εξωτερικές πέτρες, που και πιο καλαίσθητες και πιο επιβλητικές ήταν.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Η εκκλησία κτισμένη από Καστοριανούς τεχνίτες έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά των βυζαντινών εκκλησιών της Καστοριάς. Ο τρούλος είναι σαφώς υπερυψωμένος και οκταγωνικός. Η κόγχη του Αγίου Βήματος είναι επίσης οκταγωνικό ημικύκλιο. Το μεσαίο κλίτος δεν έχει το ύψος των καστοριανών εκκλησιών ούτε παράθυρα για φωτισμό, αλλά υπήρχε πρόβλεψη να ψηλώσει ακόμα περισσότερο, πράγμα που δεν έγινε, όπως είπαμε, λόγω έλλειψης χρημάτων. Η εκκλησία δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ήταν αρκετά μεγάλη για τα δεδομένα ενός χωριού. Με μήκος 27,50 μέτρα, πλάτος 18,60 μέτρα και ύψος 18 μέτρα από τη βάση μέχρι την κορυφή του τρούλου, δεν μπορεί να θεωρηθεί μια συνηθισμένη εκκλησία.

Οι τοίχοι της, κτισμένοι με μαρμάρινες πέτρες από την πλούσια σε μαρμαρο περιοχή της Παναγίας, πλάτους 1,30 μέτρων, έχουν μια κλίση προς τα μέσα για λόγους αντισεισμικής προστασίας. Οι πέτρες αυτές δεν είναι ισομεγέθεις και συνδέονται μεταξύ τους με ένα αρκετά ισχυρό μείγμα ασβέστη και άμμου (κουρασάνι). Δεν ξέρουμε πώς ακριβώς γινόταν αυτό το μείγμα και ποια άλλα υλικά χρησιμοποιούσαν εκτός από άμμο και ασβέστη. Πάντως είναι ένα πάρα πολύ ισχυρό συνδετικό υλικό και με πολύ δυσκολία μπορεί κάποιος να αφαιρέσει έστω και πετραδάκι από τους τοίχους της εκκλησίας. Το πλέξιμο των λίθων φαίνεται πως έγινε από άτομο με μεγάλες γνώσεις, καθώς γίνεται τέλεια εκμετάλλευση των υλικών που είχε στη διάθεσή του, έτσι ώστε να ικανοποιούνται τόσο οι αρχιτεκτονικές όσο και οι αισθητικές απαιτήσεις της τοιχοποιίας. Το χτίσιμο και τη συναρμολόγηση των λιθαριών οι Βυζαντινοί το

Η εκκλησία της Παναγίας

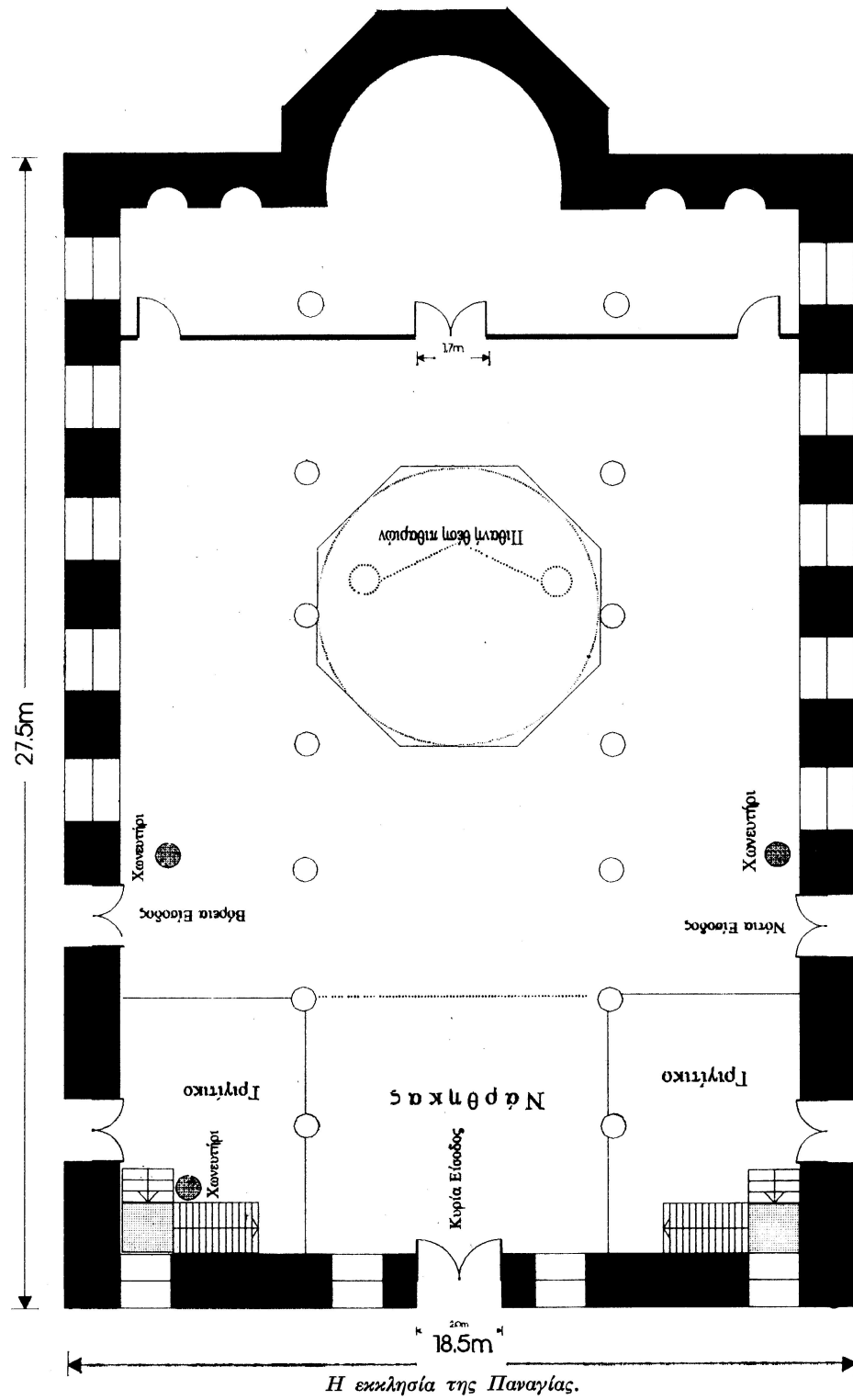
αποκαλούσαν «ύφανσιν». «Οι οικοδόμοι υφαίνουσιν την οικοδομήν» έλεγαν. Είναι αξιοσημείωτο ότι χρησιμοποιήθηκαν και μαρμαρίνες πέτρες από ερείπια αρχαίων ναών της Θάσου. Στην ανατολική πλευρά του ναού φαίνεται κτισμένη μια μαρμαρίνη πέτρα με ανάγλυφη επιγραφή. Αυτή δεν μπορεί να είναι επιγραφή που σχετίζεται με το ναό, διότι πρώτον βρίσκεται σε ύψος που δε θα μπορούσε να διαβαστεί από κανένα και δεύτερον η επιγραφή αυτή είναι ανάποδη. Αλλά και το κείμενο δεν μπορεί να είναι σύγχρονο αλλά πολύ παλιότερο. Αυτό σημαίνει ότι βρέθηκε στα ερείπια κάποιου αρχαίου κτίσματος και χρησιμοποιήθηκε απλώς σαν δομικό υλικό για το κτίσιμο της νέας εκκλησίας. Έλλωστε τούτο αναφέρεται και στο βιβλίο του Στ. Μερτζίδα για τα ερείπια των αρχαίων κτισμάτων: «μετά παρέλευσιν ετών τινών ακόμη, μήδ' ίχνος εις την επιφάνειαν φαίνηται, διότι οι ... κάτοικοι ... από τινος ήρχισαν εντεύθεν να λαμβάνωσιν ετοιμούς λίθους, ους άριστα και με πολλήν ευκολίαν τοποθετούσιν και κτίζουσιν τας οικοδομάς των». Φυσικά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε να είναι κατάλοιπο του παλιού ναού του Αναστασίου, που φυσικά κάποια από τα υλικά του ίσως να χρησιμοποιήθηκαν για το κτίσιμο του νέου ναού. Αυτό το θεωρούμε και πιο πιθανό, μια και το δείγμα της γραφής αλλά και το κείμενο πρέπει να το τοποθετήσουμε στη βυζαντινή επο-

χή. Επίσης από τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις ενός ανώνυμου Γερμανού περιηγητή, που επισκέφτηκε την Παναγία γύρω στο 1858, διαβάζουμε ότι στην εκκλησία της Κοίμησης της Παναγίας είδε «τα κομμάτια μιας επιτάφιας επιγραφής, που βρισκόταν στο πάτωμα της εκκλησίας, νεότερων χρόνων, και η οποία (επιγραφή) καταδίκασε όποιον ασελγούσε στον τάφο ή έθαβε κάποιον άλλον νεκρό σ' αυτόν σε πρόστιμο 500 δηναρίων». Από το νόμισμα, στο οποίο θα πληρωνόταν το πρόστιμο, συμπεραίνουμε ότι η επιγραφή αυτή πρέπει να είναι ρωμαϊκή. Και κάνει εντύπωση η τοποθέτηση μιας επιτύμβιας επιγραφής για την κατασκευή πατώματος, μια και απ' ό,τι ξέρουμε οι πιο καλά κατεργασμένες πέτρες χρησιμοποιούνταν, κυρίως, για την τοιχοποιία λόγω της κανονικότητας του σχήματός τους και της ευκολίας στη σύνδεσή τους με τις άλλες. Επίσης είναι πεποίθηση όλων ότι για το πάτωμα, που δεν απαιτούνταν και πολύ καλά κατεργασμένες πέτρες, χρησιμοποιήθηκαν πέτρες από λατομεία της περιοχής. Αυτοί οι μαρμάρيني ογκόλιθοι μεταφέρθηκαν από λατομεία στο χώρο της εκκλησίας, φυσικά με όλες τις δυσκολίες τόσο της εξόρυξης όσο και της μεταφοράς τους. Για τη μεταφορά των ογκολίθων τόσο από τα λατομεία όσο και από τους χώρους των αρχαίων ερειπίων στο χώρο ανέγερσης της εκκλησίας χρησιμοποιήθηκαν μουλάρια.

Ο ασβέστης, ο οποίος χρειάστηκε για το κτίσιμό της, έγινε από κατοίκους του χωριού που ήξεραν από ασβεστοκάμινια, σε μια περιοχή που ακόμα και σήμερα λέγεται «Εκκλησιάς Καμίνια». Επειδή η Θάσος είναι πλούσια τόσο σε ασβεστολιθικά πετρώματα (μάρμαρα) όσο και σε ξυλεία (δάση), γι' αυτό και τα καμίνια αυτά γίνονταν επιτόπου. Εκεί δηλαδή που υπήρχε το πέτρωμα, έκοβαν και ξύλα από το δάσος κι έκαναν τα ασβεστοκάμινια. Έτσι μπορούσαν ευκολότερα να μεταφέρουν έτοιμο ασβέστη μέχρις το χώρο όπου κτιζόταν η εκκλησία.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι η άμμος που απαιτούνταν για το ασβεστοκονίαμα κουβαλήθηκε από κατοίκους του χωριού και παιδιά από την παραλία με «σακλέρια» (πάνινες τσάντες-σακούλες).

Ο ρυθμός του ναού είναι βασιλική με τρούλο με τρία εσωτερικά κλίτη, με ημικυλινδρικούς θόλους, τα οποία χωρίζονται με δύο σειρές των επτά η καθεμιά κιόνων. Δεξιά και αριστερά του νάρθηκα υπάρχουν δυο μικροί χώροι που χωρίζονται από τα αντίστοιχα κλίτη με «καφασωτά». Οι χώροι αυτοί λέγονται «γριγίτικα», δηλαδή χώροι για τις γριές - ηλικιωμένες γυναίκες. Αυτούς τους χώρους δεν τους συναντάμε σε όλες τις εκκλησίες· ήταν όμως χώροι λειτουργικοί, αφού εξυπηρετούσαν τις ηλικιωμένες γυναίκες που δεν μπορούσαν να ανεβούν τα σκαλοπάτια του γυναικωνίτη για να παρακολουθούν τη λειτουργία χωριστά από τους άνδρες. Ο γυναικωνίτης βρίσκεται πάνω από το νάρθηκα και τα «γριγίτικα».

Η εκκλησία της Παναγίας.

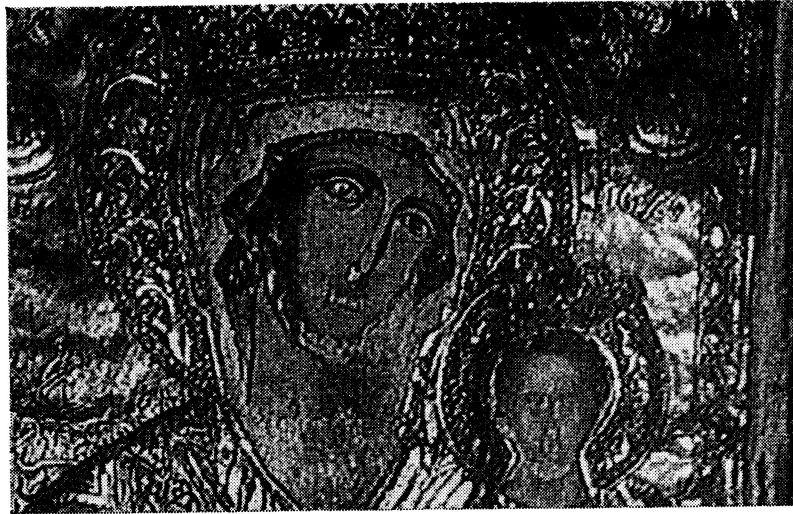
Στο μεσαίο κλίτος κυριαρχεί ο εντυπωσιακός τρούλος με τον Παντοκράτορα. Είναι οκταγωνικός με οκτώ παράθυρα, τα οποία μαζί με τα 10 μεγάλα παράθυρα της εκκλησίας, πέντε σε καθένα από τους πλαϊνούς τοίχους, δίνουν το φως στο εσωτερικό.

Τα παράθυρα είναι θολωτά, όμως το βασικό τους πλαίσιο αποτελείται από τρεις μαρμάρινες πλάκες, δύο κάθετες και μια οριζόντια, ενώ το ημικυκλίο τους κτίζεται με πέτρες ίδιες μ' αυτές που χρησιμοποιούνται για την τοιχοποιία, οι οποίες όμως είναι σχεδόν ισομεγέθεις, επιμελώς λαξευμένες και με λειασμένες τις εσωτερικές γωνίες, τοποθετημένες κυκλικά στο πάνω μέρος και επενδύοντας εξωτερικά τις κάθετες μαρμάρινες πλάκες. Οι γωνίες από τις μαρμαρόπετρες που δημιουργούν τα πλαίσια των παραθύρων έχουν λαξευτεί με ιδιαίτερη επιμέλεια και από τεχνίτες που σίγουρα είχαν ιδιαίτερες γνώσεις και ικανότητες. Στις καστοριανές οικοδομικές συντεχνίες υπήρχαν άλλωστε «λιθοξόοι, λατόμοι και μαρμαράριοι», όπως μας λέει και ο κ. Μουτσόπουλος. Με τον ίδιο τρόπο είναι κατασκευασμένες και οι πόρτες. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι οι πλαϊνές εισοδοί και τα παράθυρα των πλαϊνών τοίχων έχουν το ίδιο μέγεθος. Δε θα μπορούσε φυσικά να γίνει διαφορετικά, αφού οι απαιτήσεις του μεγάλου ναού σε φως ήταν εξαιρετικά μεγάλες.

Ο ναός έχει πέντε εισόδους. Μία κεντρική μεγάλη από το δυτικό μέρος, δηλαδή από το νότιο, και τέσσερις που οδηγούν στα πλαϊνά κλίτη, οι δύο από τη βόρεια και οι άλλες δύο από τη νότια πλευρά. Από τις πλαϊνές εισόδους η μία σε κάθε τοίχο οδηγεί κατευθείαν στο ναό, ενώ η άλλη οδηγεί μέσα στο «γριγίτικο» και από κει στο γυναικωνίτη. Αυτό εξασφάλιζε την είσοδο των γυναικών στο ναό και στο χώρο όπου θα παρακολουθούσαν τη λειτουργία, μακριά από τα βλέμματα των ανδρών. Σήμερα οι πόρτες που οδηγούσαν κατευθείαν στα γριγίτικα κι από εκεί στο γυναικωνίτη παραμένουν κλειστές, αφού τίποτα δεν εξυπηρετεί η χρήση τους.

Στο βόρειο «γριγίτικο», που είναι αφιερωμένο στον Άγιο Χαράλαμπο, υπάρχει το χωνευτήρι, δηλαδή φρεάτιο που κλείνει με μια μικρή πόρτα όπου ρίχνουν το νερό από τις βαπτίσεις ή κάθε ιερό κατάλοιπο μυστηρίων ή τελετών που δεν πρέπει να πατηθεί. Χωνευτήρια υπάρχουν και κοντά στις πλαϊνές εισόδους. Σ' αυτά ρίχνονται τα νερά καθαρισμού του ναού. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι το χωνευτήρι που βρίσκεται στη νότια είσοδο έχει ικανότητα απομάκρυνσης μεγάλης ποσότητας νερού, το οποίο δεν ξέρουμε πού καταλήγει. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η εκκλησία είναι κτισμένη σε περιοχή όπου υπάρχουν πολλές πηγές και θα ήταν πράγματι άξιο να ερευνηθεί ο τρόπος θεμελίωσης του ναού, πλην όμως δεν έχουμε κανένα στοιχείο, γι' αυτό ούτε και μπορούσαμε να εξετάσουμε το υπέδαφος του ναού.

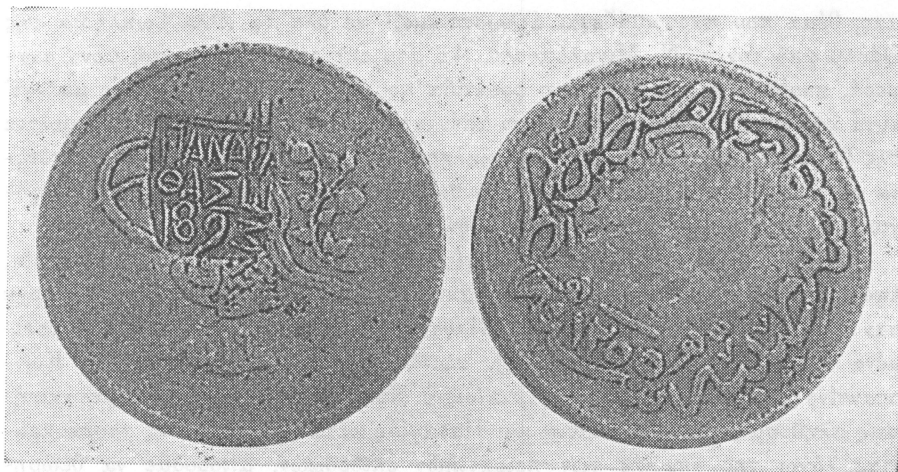
Για την εξασφάλιση της ακουστικότητας του ναού τοποθετήθηκαν δύο

Παναγία η Παντοβλεπούσα.

μεγάλα «κιούπια» (πιθάρια) κάτω από το μαρμάρινο δάπεδο, στο ύψος περίπου των δύο αναλογιών, για να λειτουργούν σαν αντηχεία ενισχυτικά της φωνής του ιερέα και των ψαλτών. Φυσικά ούτε τα «κιούπια» τα είδαμε, όμως δεν το αμφισβητούμε, διότι είναι κάτι που έχει φτάσει σε μας από τις προφορικές παραδόσεις των παππούδων μας.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο της φιλοτεχνήθηκε από Βολιώτες τεχνίτες. Όπως αναγράφεται με ανάγλυφα ξυλόγλυπτα γράμματα στο πάνω μέρος του τέμπλου, πάνω από το δεξιό παραπόρτι, το τέμπλο το έφτιαξε η «χειρ Αποστόλου Α. Αθανασοπούλου εκ Βόλου εξ Αγ. Γεωργίου τη 24 Αυγούστου 1881». Το παλιό τέμπλο όμως κανένας δεν ξέρει τι απέγινε. Κάποιοι λένε ότι δωρίστηκε στην Ιερά Μονή Ιβήρων. Πάντως τμήμα του παλιού τέμπλου του Αναστασίου υπάρχει ακόμα και σήμερα και χρησιμοποιείται για εικονοστάσι της εικόνας των Αγίων Πάντων. Απ' αυτό το σωζόμενο τμήμα έστω του παλιού τέμπλου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πρέπει να ήταν πραγματικό κομφοτέχνημα. Ξυλόγλυπτο, με περίπλοκες παραστάσεις φυτών, ενώ στις βάσεις των δύο ξύλινων κιόνων του πλαισίου έχουν σμιλευτεί δυο παιδιά μικρής ηλικίας, ένα αγοράκι κι ένα κοριτσάκι, με υπερμεγέθεις ομφαλούς, που κρατούν με τα χέρια τους ένα χιτώνα που σκεπάζει τη γύμνια του κάτω σώματός τους. Υπάρχει επίσης παράσταση με τα αντικριστά λιοντάρια, δείγμα δύναμης. Στην κορυφή υπάρχει ο «δίκης οφθαλμός, ος τα πανθ' ορά».

Μπακίρες της Παναγίας.

ΠΡΟΣΩΝΥΜΙΟ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Η εκκλησία είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Μέσα στο ναό όμως υπάρχει μια εικόνα της Παναγίας με ημερομηνία στο ασημένιο επικάλυμμά της 1814, αλλά σίγουρα η αγιογραφία είναι παλιότερη. Στην εικόνα αυτή, που είναι και η παλιότερη εικόνα της Παναγίας που υπάρχει στο ναό, αναφέρεται η προσωνυμία Παντοβλεπούσα. Μια προσωνυμία που είναι μοναδική στην Ελλάδα, αφού δε φαίνεται πουθενά καταχωρημένη, ούτε στο βιβλίο του επισκόπου Ευθυμίου Κ. Στυλίου, *Η ΠΡΩΤΗ, Θεομητορικό Ημερολόγιο*, ούτε στο βιβλίο του κ. Ν. Α. Κεφαλληνιάδη, *Η λατρεία της Παναγίας στα ελληνικά νησιά*. Είναι ένα από τα πολλά προσωνύμια της Παναγίας στην εικονογραφία και κατατάσσεται σ' εκείνα που προέρχονται από ιδιότητες που αποδίδονται στην Παναγία. Η θαυματουργή αυτή εικόνα είναι ρωσικής τεχντροπίας και προέλευσης και λέγεται ότι τη χάρισε στην εκκλησία κάποιος ομογενής από τη Ρωσία. Παντοβλεπούσα λοιπόν είναι η Θεοτόκος στο χωριό Παναγία της Θάσου. Μια Παναγία που βλέπει τα πάντα, υπάρχει παντού, συμπαρίσταται κι ενδυναμώνει τους κατοίκους του χωριού, όπου κι αν βρίσκονται αυτοί, παλεύοντας για τον επιούσιο, είτε στη θάλασσα, είτε στο βουνό, είτε στον κάμπο.

ΞΩΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Ο χρόνος δε μας επιτρέπει να επεκταθούμε στα ξωκλήσια του χωριού

μας, θέμα που παρουσιάζεται άλλωστε μαζί με όλα τα άλλα ξωκλήσια της Θάσου από τον κ. Ν. Μιχαλόπουλο. Ας μου επιτραπεί μια μικρή μόνο αναφορά, κυρίως για την ιδιαίτερη φροντίδα που έδειχναν οι παππούδες μας γι' αυτά και για το σεβασμό που είχαν απέναντί τους σαν αναπόσπαστα κομμάτια της θρησκευτικής τους ζωής. Τα εκκλησάκια αυτά, σύγχρονα τα περισσότερα με την εκκλησία μας, θεωρούνταν θαυματουργά και αποτελούσαν καταφύγιο των χριστιανών στα δύσκολα χρόνια.

Εξεχωρίζουμε το ξωκλήσι των Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, το οποίο, όπως μας πληροφορεί ο κ. Γερ. Σμυρνάκης στο βιβλίο του *Άγιο Όρος*, υπήρχε σαν αγιορείτικο μετόχι της μονής Παντοκράτορα στην περιοχή Μαρμαρολιμένα Θάσου (σημερινός Λιμένας), αφιερωμένο στους ισαποστόλους Κωνσταντίνο και Ελένη «...ήδη εν ερειπίοις». Με δεδομένες τις συχνές μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ Λιμένα και Παναγίας κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας, λόγω της απειλής των πειρατικών επιδρομών, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σ' αυτό το εκκλησάκι βρίσκεται ένα κομμάτι της θρησκευτικής ζωής της Παναγίας ή Αναστασίου.

Εκτός από αυτό υπάρχουν και τα ξωκλήσια του Αγ. Αθανασίου, κτισμένο το 1818, του Αγ. Χαραλάμπους, κτισμένο το 1820, το οποίο είναι και το πιο αξιοποιημένο και καλοδιατηρημένο, του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, κτισμένο το 1825, του Αγίου Παντελεήμονα, του Αγίου Γεωργίου, κτισμένο το 1830, του Αποκεφαλισμού του Αγ. Ιωάννη, κτισμένο το 1835, το οποίο μάλιστα φυλάσσεται και συντηρείται από τον κ. Χατζηκωνσταντίνου Ιωάννη, απόγονο της οικογένειας Χατζή Κωνσταντή, της Παναγούδας (Γενέθλια της Παναγίας), κτισμένο το 1845, κ.ά.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Η εκκλησία παραμένει στα δύσκολα χρόνια της ξένης κυριαρχίας στη Θάσο αρωγός των κατοίκων της Παναγίας σε κάθε ανάγκη τους. Η εκκλησιαστική επιτροπή της Παναγίας που διαχειριζόταν την εκκλησιαστική περιουσία έπαιζε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή του χωριού. Η εκκλησία της Παναγίας σφράγισε δικό της νόμισμα πάνω σε χάλκινα τούρκικα νομίσματα, τα οποία, λόγω πτώχευσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στα τέλη του περασμένου αιώνα, είχαν χάσει κάθε ονομαστική αξία. Τα αγόραζε λοιπόν με την οκά από την Ξάνθη ή και τη Σμύρνη και στη συνέχεια πάνω σ' αυτά αποτύπωνε η εκκλησία τη σφραγίδα της. Αυτές ήταν οι λεγόμενες μπακίρες, που η αντιστοιχία τους με το επίσημο νόμισμα της εποχής ήταν 33 μπακίρες = 1 μετζίτι. Οι μπακίρες που σώζονται μέχρι σήμερα έχουν σφραγίδα με τα «ΠΑΝΑΓ(Ι)Α ΘΑΣΩ 1893»,

Το νόμισμα αυτό κατ' αρχάς είχε ισχύ εντός του ναού κι εξυπηρετούσε μόνο ανάγκες για λατρευτικούς σκοπούς (αγορά κεριού, οβολός του δίσκου κ.λ.π.)· γρήγορα όμως επεκτάθηκε η κυκλοφορία του και στην τοπική κοινωνία. Στην αρχή το νόμισμα αυτό ίσχυε μόνο μέσα στο χωριό, όπως συνέβαινε και με τα νομίσματα των άλλων χωριών της Θάσου, τα οποία για να έχουν ισχύ έπρεπε να φέρουν τη σφραγίδα της εκκλησίας του κάθε χωριού. Η εκκλησία λοιπόν, η οποία είναι και ο υπεύθυνος διαχειριστής αυτού του νομισματικού συστήματος, έχει αρκετά κέρδη, διότι εκμεταλλεύεται την ονομαστική αξία της μπακίρας, που ήταν 40 παράδες, τη στιγμή που τα μόνα έξοδά της γι' αυτήν είναι η αγορά του χαλκού και τα μεταφορικά του έξοδα, όχι πάνω από 10 παράδες. Αποκτά λοιπόν σιγά σιγά η εκκλησία μια οικονομική άνεση, η οποία της επιτρέπει να προβαίνει και σε κοινωφελή έργα. Αναλαμβάνει τα έξοδα των διορισμένων από το Πατριαρχείο δασκάλων, ενισχύει απόρους μαθητές, φροντίζει φτωχούς ενορίτες και πολλά άλλα. Δωρίζει στην αδελφότητα του «Φοίνικα» το καφενείο της Δόμνας, στο οποίο κάθε Κυριακή μετά τη λειτουργία συγκεντρώνονταν τα μέλη της αδελφότητας και συζητούσαν τα προβλήματα του τόπου και έπαιρναν αποφάσεις. Αργότερα το κτίριο αυτό δόθηκε στη Σχολική Εφορεία για να το νοικιάσει και να εκμεταλλεύεται τα έσοδα για τις λειτουργικές ανάγκες του σχολείου. Αλλά και αργότερα η εκκλησία συνεχίζει τη βοήθειά της στην τοπική κοινωνία. Όταν χρειάζεται να κτιστεί το νέο σχολείο, η εκκλησία θέτει στη διάθεση της Σχολικής Εφορείας κτήματα και ελαιόδεντρα από τα οποία η Σχολική Εφορεία αντλεί τα έσοδά της είτε νοικιάζοντάς τα είτε πουλώντας τον ελαιόκαρπο ή το ελαιόλαδο. Και φυσικά να είναι αρωγός σε φτωχούς και απόρους συγχωριανούς μας.

Η εκκλησία της Παναγίας είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας του χωριού αλλά και της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του. Σίγουρα δεν εξαντλήσαμε σ' αυτήν την εργασία όλες τις πτυχές του θέματος. Πολλά είναι αυτά που πρέπει να ερευνηθούν ακόμα. Πιστεύουμε ότι κάναμε μια αρχή και δώσαμε όλα εκείνα τα εναύσματα για παραπέρα διερεύνηση του θέματος. Η Παναγία έχει μια άγνωστη ιστορία, αρκετά μεγάλη για να την αφήσουμε να χαθεί στη λήθη του χρόνου.

Ευχαριστούμε τους αρχιτέκτονες κ. Πιτσιλαδή Φιλίππη και Γιαννόπουλο Γιώργο για την πολύτιμη βοήθειά τους στη σύνταξη της κάτοψης της εκκλησίας και στην παρουσίαση της αρχιτεκτονικής της εκκλησίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Κ. Χατζιώτη*, Νομίσματα και χάρτες στον ελληνικό χώρο 1204-1900, Μουσείο Μπενάκη 1983.
2. *Ν. Ρουδομέτωφ*, Τοπικά νομίσματα στην Ανατ. Μακεδονία 1880-1910, Καβάλα 1991.
3. *Γ. Ν. Αικατερινίδη*, Εκκλησιαστικά νομίσματα επί Τουρκοκρατίας, η περίπτωση της Σαμοθράκης.
4. *Δημητρίου Στρατή*, Το νησί της Θάσου και το Άγιο Όρος, εκδόσεις Παρουσία, Καβάλα 1995.
5. *Σμυρνάκη Γεράσιμου*, Το Άγιον Όρος, Καρυές 1988, φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1903.
6. *Παντελή Μ. Κοντογιάννη*, Οι Πειραταί και η Θάσος, Αθήνα 1915.
7. *Γεωργίου Παπαευστρατίου*, Η ιστορία της νήσου Θάσου, Αλεξάνδρεια 1922.
8. *Σωτήρη Γερακούδη*, Η ιστορία της Θάσου, Θεσσαλονίκη 1986.
9. *Πέτρου Αξιώτη*, Η ιστορία της Θάσου, Θεσσαλονίκη 1953.
10. *Πέτρου Αξιωτίδη*, Η Θάσος, Θεσσαλονίκη 1928.
11. *Αποστ. Ε. Βακαλόπουλου*, Ιστορία της Θάσου 1453-1912, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1984.
12. *Ν. Κ. Μουτσόπουλου*, Εκκλησίες της Καστοριάς 9ος-11ος αι., εκδόσεις Παρατηρητής.
13. *Επισκόπου Ευθυμίου Κ. Στυλίου*, Η ΠΡΩΤΗ, Θεομητορικό Ημερολόγιο.
14. *Ν. Α. Κεφαλληνιάδη*, Η λατρεία της Παναγίας στα ελληνικά νησιά, εκδόσεις Φιλippότη, Αθήνα 1991.
15. *Κ. Σιμόπουλου*, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1700 μ.Χ., τόμ. Α', Αθήνα 1973.